

Un cas de plagi: Pietro Galatino i la *Philosophia catholica et divina* d'Arnau de Vilanova

Jaume Mensa i Valls
(Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans)

1. Introducció¹

Les obres espirituals d'Arnau de Vilanova han tingut una fortuna molt accidentada. En vida del seu autor foren combatudes per eminents teòlegs –com els mestres de la Universitat de París, el canceller de la Universitat d'Oxford Henry of Harclay i diversos dominics destacats– i condemnades *post mortem*, l'any 1316, per una comissió eclesiàstica reunida a Tarragona. En conseqüència, se n'han conservat relativament pocs manuscrits. Tanmateix, la difusió de les obres medievals segueix de vegades camins difícils de preveure.

Arnau de Vilanova va escriure la *Philosophia catholica et divina* (en endavant, *Philosophia*) l'any 1302 i la va enviar a Bonifaci VIII, al col·legi de cardenals i al rei Jaume II, per tal de proposar-los una reforma de l'Església. L'estudi de la transmissió d'aquesta obra ha permès de constatar que fou plagiada per Pietro Galatino –un intel·lectual genuí de la Roma del renaixement, que es relacionava amb les màximes autoritats religioses i polítiques de l'època– en seu tractat *De cognoscendis pestilentibus hominibus* (en endavant, simplement *De cognoscendis*). En el sentit actual dels termes, no hi ha dubte que el verb “plagiar” i el substantiu “plagi” són els més adequats per descriure tant el procediment emprat per Galatino com el resultat final d'aquesta apropiació textual.² Utilitzo el terme “plagi” en sentit descriptiu i filològic, per designar un cas de dependència textual sistemàtica que no comporta reconeixement explícit d'autoria; esporgant d'aquest concepte qualsevol connotació moral o jurídica que pugui tenir actualment.

Una observació de Roberto Rusconi (217), que assenyala que Galatino menciona una *Prophetia mirabilis* que comença amb les paraules “Misericors illis fuit Deus, qui artificiales statuas adorabant” i que afirma haver trobat “in quodam libro vetusto,” ens va permetre constatar que aquella profecia coincideix amb la que Arnau de Vilanova transcriu a la *Philosophia*, i atribueix a una persona fidedigna. L'anàlisi del *De cognoscendis* mostra que Galatino no només reproduïx íntegrament aquesta profecia, sinó que reescriu la *Philosophia* sencera d'Arnau de Vilanova, sense esmentar-ne mai l'autor i presentant-la com a pròpia.

L'objectiu d'aquest estudi és documentar de manera sistemàtica la dependència textual del *De cognoscendis* de Pietro Galatino respecte de la *Philosophia* d'Arnau de Vilanova, mitjançant una anàlisi comparativa de passatges representatius. Després d'aquesta introducció, l'estudi s'estructura en dos apartats principals i unes conclusions. El primer ofereix una presentació general dels trets biogràfics de Pietro Galatino, amb especial atenció als aspectes que poden resultar rellevants per a l'anàlisi del cas. El segon apartat examina de manera comparativa el *De cognoscendis* i la *Philosophia*, i aporta les proves

¹ Aquesta recerca ha rebut un ajut IEC-PR2023-1-PAT de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) en el marc de la Renovació d'ajuts per a la recerca de 2025 i 2026; i del projecte de l'Agència Estatal de Investigació AVMedRel, PID2023-146830NB-I00/AEI/10.13039/501100011033.

² Així defineix el *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC2), el verb plagiar (s.v.): “Copiar (idees, paraules, obres, etc., d'una altra persona) usant-les com a pròpies.”

textuals que fonamenten l'afirmació del plagi. Finalment, les conclusions recullen els resultats de l'anàlisi i plantegen algunes qüestions de caràcter programàtic.

2. Pietro Galatino

Pietro Galatino (1460-c.1540) fou un frare franciscà observant,³ nascut a Galatina (la Pulla), molt ben format en llengües clàssiques i orientals, i en la tradició cabalística;⁴ desenvolupà diversos càrrecs a l'interior del seu orde franciscà i especialment a la Cúria Romana, com, per exemple, el de penitencier apostòlic (Galatinus, *De cognoscendis*, f. 47r). Galatino és un personatge ben relacionat amb els cercles intel·lectuals i eclesiàstics de la Roma del Renaixement, hereu de la tradició apocalíptica medieval que encarna l'esperança en una renovació de l'Església.⁵ Algunes de les seves obres estan dedicades als papes de l'època o als emperadors Maximilià I o Carles V. Sembla que fou assessor teològic de Michelangelo quan el geni pintava la Capella Sixtina.⁶

En vida, Galatino va publicar quatre obres: la primera fou l'*Oratio de circumcissione Dominica*, dedicada a Lleó X, el primer dia de gener de 1515, en la qual argumenta a favor del sentit místic de la sagrada escriptura. La segona, la més destacada de totes, és el *De arcanis catholicae veritatis*, editada diverses vegades (cf. Paladini, 153-154). En aquesta obra Galatino defensa les tesis de Johannes Reuchlin sobre la interpretació cristiana de la càbala jueva. La tercera és una *Epistola ad Iohannem Reuchlinum*. I finalment, la quarta, una *Oratio de dominica Passione in capella Papae nuperrime in die Parasceves A. D. MDXXII coram Cardinalium Senatu habita* (Mair).

A més, Galatino va redactar una bona colla d'opuscles i tractats, quasi una trentena, que en el darrer decenni de la seva vida va aplegar i dipositar, amb l'autorització de Pau III (11 de maig de 1539),⁷ a la biblioteca de convent de Santa Maria di Aracoeli amb la intenció de realitzar-ne una edició. En els primers anys del segle XVII, aquests manuscrits varen passar a formar part dels fons de la Biblioteca Apostolica Vaticana (Vian, 295-296). En aquests còdexs hi ha obres com la *De optimi principis diademate*, l'*Expositio dulcissimi nominis Tetragrammaton*, els tractats *De vera theologia*, *De ecclesia instituta*, *De ecclesia destituta* i *De ecclesia restituta*, un *De angelico pastore* (en el qual sembla que ell mateix s'identifica amb aquest "pastor angèlic"),⁸ uns *Commentaria in Apocalypsim*, una *Expositio Vaticinium Romanum*, el *De septem Ecclesiae tum temporibus tum statibus opus*, que comparteix volum amb el nostre *De cognoscendis*. Les dedicatòries a emperadors, reis, papes i destacats cardenals o bisbes de l'època ens mostren l'ascendent del personatge.

³ Sobre la vida i obres de Pietro Galatino continua essent indispensable l'article de Kleinhans (1926). Per a una breu presentació general, són interessants les entrades següents de diccionari o enciclopèdia: Kleinhans 1963; Colombero; Silverman.

⁴ Hom trobarà un bon *status quaestionis* sobre Galatino i la càbala dins Wilkinson, amb indicació de la bibliografia bàsica. Destaquem els estudis de Secret (1964,102-106; i 1958, especialment 26-30). Cf. també Schmidt-Biggemann.

⁵ Els estudis de Leftley 1988, 1995, 1999 són els més complets. Vegeu, també, les aportacions de Rusconi, Vasoli, Reeves (442-447) i Morisi Guerra (144-147).

⁶ Cf. Pfeiffer 2010, 19, 20, 28, 50, 138, 196; i 1989.

⁷ La butlla de Pau III fou publicada per Wadding 1736, 447-448.

⁸ Cf. Rusconi (265-294).

El mateix Galatino afirma en el *De cognoscendis* que l'obra fou escrita l'any 1524;⁹ i fou dedicada (afegim-hi originàriament) al cardenal Andrea della Valle.¹⁰ A més de l'exemplar de la Vaticana, ens consta que a finals del segle XIX també existia una còpia del *De cognoscendis* a la biblioteca florentina d'Horace de Landau.¹¹

Ja en vida, Galatino s'hagué de defensar de l'acusació d'haver utilitzar fraudulentament l'*Epistola de secretis* de Pablo de Heredia en una llarga lletra adreçada al papa Pau III (cf. *Sanctissimo ac beatissimo domino nostro Paolo*); i després de la seva mort fou acusat per Joseph Scaliger (núm. 241, 516-517) i altres estudiosos d'haver plagiat, en el seu *De arcanis*, extensos fragments del *Pugio fidei* de Ramon Martí i de l'obra del cartoixà Porchetus Salvagus (s. XIII-XIV) *Victoria adversus impios Hebraeos* (Leftley 1995, 100-105; Teter, 437-438, nota 135). Les edicions modernes del *Pugio fidei*, a cura de Joseph de Voisin i Johann Benedikt Carpzov, donen raó de les correspondències textuals entre el *Pugio fidei* i l'obra de Galatino.¹²

3. El *De cognoscendis* acarat amb la *Philosophia*

3.1. Anàlisi de fragments

Tot seguit acararem alguns fragments del *De cognoscendis* amb els seus paral·lels de la *Philosophia* per tal de constatar la dependència de l'obra de Galatino respecte de la d'Arnau de Vilanova. Són els fragments del començament de l'obra, del final i de passatges de l'interior significatius per la seva rellevància: les set èpoques de la història de l'Església, les quatre grans persecucions o la revelació "Misericors fuit Deus illis." En comptes d'aquests, certament, n'hauriem pogut escollir d'altres, però estem convençuts que el resultat hauria estat molt semblant.

A. Comparació de l'"ars philosophiae catholicae" amb les del metge i l'arquitecte¹³

Taula 1. Comparació sinòptica dels fragments sobre l'"ars philosophiae catholicae", el metge i l'arquitecte de Vilanova i Galatino

Arnaldus de Villanova, <i>Philosophia</i> , f. 111a-c	Petrus Galatinus, <i>De cognoscendis</i> , f. 52r-v
Huius uero artis exemplum clare proponit electis suis Artifex omnium in obseruantia domificatoris et medici.	Vt autem ars ista, qua pestilentes infallibili ac certa notione cognoscuntur, clarius cunctis patenter electis de architecto et medico eis proponimus exemplum. [Architectus, qua utitur arte] ¹⁴ Quorum alter quidem, volens de lapidibus, qualiter ad domus structuram habeatur certus

⁹ Galatinus, *De cognoscendis*, f. 93r: "[...] in hodierno usque tempus, in quo Dominicae incarnationis agitur annus millesimus quingentesimus vigesimus quartus [...]."

¹⁰ Cf. Kleinhans 1926, 163-164 i 328. Diem "originàriament", perquè la dedicatòria (f. 47r) fou cancel·lada.

¹¹ *Catalogue* 1890, 67. Bona part del fons d'aquesta biblioteca anà a parar a la Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, però no aquest manuscrit. Cf. *I manoscritti*.

¹² Dins R. Martí (1961-1966), a més de les corresponents notes al marge que donen raó de tots els, diguem-ne, manlleus, trobem un *Index Capitulum libri Petri Galatini "De arcanis catholicae veritatis" [...] cum locis, quae in iis ex "Pugione fidei" desumpta sunt*.

¹³ Per a les abreviatures utilitzades en les notes crítiques, cf. l'apartat 5. *Conspectus abbreviationum communium*.

¹⁴ Architectus, qua utitur arte] in mg.

<p>Nam domifactor, uolens certificari de lapidibus qualiter se habeant ad structuram, finaliter eis applicat regulam. Et qui regule conformantur cognoscit indubitanter aptissimos; qui uero ab illa discrepant secundum plus et minus inep-[f. 111b]-tos esse; quos etiam inuenit nullo modo conformabiles aperte cognoscit esse reiciendos.</p>	<p>reddi, eis demum [f. 52v] regulam applicat. Quos ergo videt regulae conformari, eos dubio procul aptissimos iudicat; quos uero ab illa discrepare cernit, illos pro discrepantiae diuersitate ineptos esse cognoscit; quos autem haud quaque regulae conformabiles inuenit, eos prorsus reiciendos esse, minime dubitat.</p>
<p>Medicus etiam, tam in iudicio corporum sanabilium quam causarum salubrium pro canone directiuo seu regula prestituuit oculis sue mentis corpus in meliori formarum, ita uidelicet quod illud corpus absque dubio fore dicit optime constitutum in compositione atque complectione, quod in omnibus illius circumstantiis conformatur eidem. Lapsum uero indubitanter cognoscit esse uel a temperamento complectionis uel ab elegantia compositionis uel ab utroque, quod eidem sensibiliter est difforme.</p>	<p>[<i>Medicus, quo utitur indicio</i>]¹⁵ Alter uero, tam in corporum sanabilium, quam in causarum salubrium iudiciis, pro directiuo canone seu regula, corpus optime formatum, quod <i>εὔκρατον</i> graeci uocant, suae mentis oculis anteponit. Ita uidelicet, quod corpus illud, absque dubio in compositione atque complexione optime constitutum esse dicit, quod eidem in omnibus eius circumstantiis conformatur. Illud uero, uel a complexionis temperamento, uel a compositionis elegantia, uel ab utroque lapsum esse, indubitanter cognoscit; quod eidem sensibiliter est difforme.</p>
<p>Certus est etiam quod ille cibus aut medicina temperatam habet complexionem, cuius applicatio dicto corpori per se nullo tempore correpugnat.</p>	<p>Certus quoque est, quod cibus ille aut ea medicina temperatam habeat complexionem, cuius applicatio eidem corpori per se nullo tempore repugnat.</p>

Comentari: La comparació mostra que Galatino segueix molt de prop el text d'Arnau de Vilanova, tant en l'estructura de l'argument com en la formulació dels exemples del metge i de l'arquitecte, sense fer-hi supressions ni afegits significatius. Les intervencions de Galatino són de tipus formal: retocs estilístics –com ara la reordenació sintàctica, amb una preferència per anteposar el genitiu al nom del qual depèn–, canvis de lèxic (per exemple, *architectus* en lloc de *domifactor*), normalització gràfica d'acord amb la sensibilitat humanística (per exemple, ús dels diftongs *ae*, *oe* en lloc de la simple *e*). A més, incorpora algun terme erudit nou, com el terme grec *εὔκρατος* per caracteritzar el cos perfectament temperat. Aquest conjunt d'intervencions no modifica el sentit del passatge, simplement adapta el text medieval a les expectatives lingüístiques i culturals del lector renaixentista.

B. Les set èpoques de la història de l'església

Taula 2. Comparació sinòptica dels fragments sobre les set èpoques de la història de l'església de Vilanova i Galatino

<p>Arnaldus de Villanova, <i>Philosophia</i>, f. 116a-116c</p>	<p>Petrus Galatinus, <i>De cognoscendis</i>, f. 64r-65r</p>
<p>Primus fuit status apostolorum, in quo potissime claruit cura pastoralis [f. 116b], quoniam</p>	<p>[<i>Primus status</i>]¹⁶ Quorum primus fuit apostolorum status, in quod potissima pastolaris claruit cura, quoniam totus pastorum zelus esse debet se ipsos pro gregis</p>

¹⁵ *Medicus, quo utitur indicio*] in mg.

¹⁶ *Primus status*] in mg.

<p>totus zelus pastorum fuit se ipsos impendere ac superimpendere pro salute gregis.</p> <p>Secundus fuit status martirum, in quo claruit probitas militaris in Christi sequacibus per fidei constantiam in martirio.</p> <p>Tercius fuit status doctorum, in quo claruit sapientia magistralis in ecclesia Christi, efficaciter confutando et extirpando erroneam doctrinam hereticorum.</p> <p>Quartus fuit status heremitarum, in quo claruit in fidelibus uita quasi angelica per tenuissimum uictum et solitarium incolatum et orationem assiduam.</p> <p>Quinto successit status cenobitarum habentium communes possessiones, in quo claruerunt opera caritatis tam in inuicem quam alios et zelus catholice discipline.</p> <p>Sexto uero successit status cenobitarum possessiones abdicantium in proprio et communi, in quo statu claruit renouatio perfectionis euangelice, quam docuit Christus et uerbo et exemplo, cum dixit: “Si uis perfectus esse,” et cetera [<i>Matthaeus</i> 19, 21].</p> <p>Septimo uero et [f. 116c] ultimo succedet status durationis breuissime, in quo fideles indifferenter adhibebunt Altissimo in tanta deuotione ac mentis tranquillitate, ut uideantur iam eterne felicitatis pregustare dulcedinem, quod primis sex statibus non potuit conuenire, quoniam unicuique fuit amaritudo persecutionis admixta. Et in tempore sexti status debent persecutiones exacerbari, cum lectio <i>Apocalypsis</i> [3, 10] aperte pronunciet quod in eo feruebit persecutio maximi Antichristi.</p>	<p>salute impendere, quemadmodum in apostolis fuit, quibus pastores ipsi succedunt.</p> <p>[<i>Secundus status</i>]¹⁷ Secundus deinde fuit martyrum status, in quo, per fidei constantiam, militaris claruit probitas et fortitudo in Christi sequacibus [f. 64v].</p> <p>[<i>Tertius status</i>]¹⁸ Tertius uero fuit doctorum status, in quo magistralis claruit sapientia, erroneam haereticorum doctrinam efficaciter confutans atque extirpans.</p> <p>[<i>Quartus status</i>]¹⁹ Quartus autem fuit anachoritarum seu heremitarum status, in quo uita fere angelica claruit, per tenuissimum uictum, solitariumque incolatum atque assiduam orationem [f. 65r].</p> <p>[<i>Quintus status</i>]²⁰ Quintus postea fuit coenobitarum status communes habentium possessiones, in quo claritatis claruerunt opera, tam in se inuicem quam in alio, ac etiam catholicae disciplina zelus.</p> <p>[<i>Sextus status</i>]²¹ Sextus praeterea fuit status coenobitarum, tam in communi quam in particulari, possessiones penitus abdicantium, in quo euangelica claruit perfectio, quam Christus exemplo et uerbo docuit, et praesertim, quum dixit: “Si uis perfectus esse, uade, et uende omnia tua, et da pauperibus, et ueni, sequere me.”</p> <p>[comentari sobre els tres estats anteriors]</p> <p>[<i>Septimus ecclesiae status</i>]²² Septimus postremo status erit omnimoda quietis, sed (ut omnes fere uolunt) breuissimae durationis, in quo fideles cuncti, in tanta deuotione ac mentis tranquillitate Deo adhaerebunt, ut aeternae foelicitatis iam uideantur praegustasse dulcedinem.</p> <p>Quod primis sex statibus conuenire non potuit, quum unicuique persescutionis amaritudo fuerit annexa, ac sexti status tempore persecutiones ex-[f. 65v]-acerbari debeant. In eo enim (ut liber²³</p>
---	--

¹⁷ *Secundus status*] in mg.

¹⁸ *Tertius status*] in mg.

¹⁹ *Quartus status*] in mg.

²⁰ *Quintus status*] in mg.

²¹ *Sextus status*] in mg.

²² *Septimus ecclesiae status*] in mg.

²³ liber] in mg.

	<i>Apocalypsis</i> praenunciat), nequissimi Antichristi saevire debet persecutio.
--	---

Comentari: Galatino reproduceix quasi literalment el text d’Arnau de Vilanova sobre les set èpoques de la història de l’Església, tant pel que fa a la seqüència dels *status* com a la formulació concreta de cadascun d’ells. Les modificacions són mínimes i afecten sobretot l’ordre de les paraules i el lèxic (per exemple, l’ús d’*anachorita* al costat d’*heremita*). Galatino completa la citació bíblica del sisè *status*.

Després de la descripció del sisè estat, Galatino fa un breu comentari, absent en el text arnaldia. Igualment, en el primer *status* afegeix l’observació “quemadmodum in apostolis fuit,” que resulta ser en bona mesura reiterativa i pot generar una certa confusió interpretativa, ja que el passatge tracta precisament de l’època apostòlica. Aquestes addicions no modifiquen, però, l’estructura ni el contingut doctrinal del text copiat.

La divisió de la història de l’Església en set èpoques no és original d’Arnau de Vilanova, sinó que deriva del pensament de Pèire Joan Olivi i es troba també en altres autors medievals. Tanmateix, resulta particularment significativa la literalitat amb què Galatino reproduceix el text arnaldia, sobretot si es té en compte que ell mateix havia dedicat una obra sencera a les set èpoques de la història de l’Església.

C. Les quatre persecucions

Taula 3. Comparació sinòptica dels fragments sobre les quatre persecucions de Vilanova i Galatino

Arnaldus de Villanova, <i>Philosophia</i> , f. 116c-d	Petrus Galatinus, <i>De cognoscendis</i> , f. 65v
<p>Alio modo, sicut in eadem <i>Scriptura</i> docetur, ecclesie tempora distinguuntur notabilioribus persecutionibus eius. Que persecutiones, secundum genus considerate, sunt ·IV^{or}·:</p> <p>Prima, que per infideles exercetur. Secunda, per manifestos hereticos. Tercia, per falsos christianos. Quarta et ultima, per maximum Antichristum.</p> <p>Et iste quatuor persecutiones ostense fuerunt <i>Danieli</i> sub methafora quatuor bestiarum, de quibus dicit, ·VII°· [<i>Daniel</i> 7,3-7], quod una fuit quasi leena et alia quasi pardus et alia similis [f. 116d] urso. Quarta uero, que nimis terribilis erat, dissimilis uidebatur predictis.</p>	<p>[<i>Secundus modus, quo ecclesiae tempora distinguuntur</i>]²⁴ Altero adhuc modo, ecclesiae tempora notabilioribus ipsius distinguuntur persecutionibus. Quae, secundum genus consideratae, quattuor esse perhibentur:</p> <p>[<i>Principales ecclesiae persecutiones</i>]²⁵ Quarum prima quidem per infideles facta est. Secunda uero, per manifestos haereticos. Tercia autem, per falsos christianos. Quarta demum, per nouissimum²⁶ fiet Antichristum.</p> <p>Hae autem ecclesiae persecutiones <i>Danieli</i> [Dan ·VII· c.]²⁷, sub quattuor bestiarum metaphora, ostensa fuerunt, quum dicitur quod prima erat quasi leena; altera uelut pardus; tertiam tanquam vrsus; quarta, nimis terribilis ac caeteris dissimilis.</p>

²⁴ Secundus ... distinguuntur] *in mg.*

²⁵ Principales ecclesiae persecutiones] *in mg.*

²⁶ nouissimum] *add in mg et canc pessimum.*

²⁷ Dan ·VII· c.] *in mg.*

Comentari: La comparació dels dos textos posa de manifest una coincidència pràcticament total tant en el contingut com en la formulació lingüística del passatge relatiu a les quatre persecucions de l’Església. Galatino reproduceix l’esquema conceptual arnaldia –la distinció de quatre persecucions protagonitzades per infidels, heretges, falsos cristians i l’Anticrist)– i el seu fonament bíblic: les quatre bèsties del llibre de Daniel.

Les diferències entre ambdós textos són mínimes i es limiten a retocs d’estil –petites variants sintàctiques, regularització del lèxic i una presentació lleugerament diferent de la citació bíblica. En aquest punt, Galatino substitueix la indicació del capítol per una referència més genèrica (“Danieli, sub quattuor bestiarum metaphora”).

D. La revelació “Misericors fuit Deus illis”

Taula 4. Comparació sinòptica dels fragments sobre la revelació “Misericors fuit Deus illis” de Vilanova i Galatino

Arnaldus de Villanova, <i>Philosophia</i> , f. 118d-119d	Petrus Galatinus, <i>De cognoscendis</i> , f. 72r-74v
<p>Nec est difficile uidere in generali quantum iam ad pestilentiam suscitandam per filium perditionis in ecclesia Christi disponat cupiditas et amplexus opulentie ac glorie temporalis, cum totum illius studium sit imprimire cordibus hominum terrene felicitatis amorem.</p> <p>Nam si dilectus est uel acceptus approbans quod amatur, multo fortius acceptabitur promptus ad conferendum.</p> <p>Set quantum et quomodo prearet ad illam in speciali, solum ille nouit, qui uariat momentorum et temporum qualitates et quem ipse ad informationem aliorum dignatur instruere.</p> <p>Sicut a quodam fidedigno percepi, qui anno ·M^o·CC^o·LXXXII°· narrauit mihi se didicisse quantum ydolatria spiritualis fuerit pestilentior corporali, sic di-[f. 119a]-cens:</p> <p>“Misericors fuit Deus illis, qui dudum artificiales statuas adorabant, quoniam misit eis amicos suos, qui eos ab errore fatuitatis eriperent doctrina ueritatis et proprii sanguinis fusione. Set</p>	<p>Videre autem, quantum mundanae opulentie et temporalis glorie cupiditas et amplexus ad pestilentiam per filium perditionis in Christi ecclesia suscitandam disponat. Et si in generali quidem difficile non est, quum totum eius studium eo maxime diregendum sit, ut terrene foelicitatis amorem cordibus hominum indebiliter imprimat.</p> <p>Nam, si is gratus, atque acceptabilis est qui approbat [f. 72v] quod amatur, multo certe uehementius acceptabitur, qui ad conferendum quod amatur, promptus erit.</p> <p>In speciali tamen id sine reuelatione diuinitus facta scire impossibile, nedum difficile est.</p> <p>Quum quantum et quomodo terrene foelicitatis cupiditas et amplexus ad nouissimi²⁸ Antichristi introitum disponat ac praeparet, solus ille sciat, qui momentorum et temporum qualitates variare nouit, et quem ipse ad aliorum informationem instruere dignatur.</p> <p>Ego igitur, ut hic non ex me aliquid dicam, ea tantum referam quae cuidam Dei amico, misericorditer a Deo his rebus²⁹ reuelata fuerunt, [anno Domini ·M·CCLXXXII^o·, sicut in quodam libro uetusto reperi].³⁰ Is enim, dum asserere uult, se per reuelationem didicisse, quantum spiritualis idolatria, quae non est nisi auaricia, sit corporali idolatria pestilentior, sic [f. 73r] ait:</p> <p>[<i>Prophetia mirabilis</i>]³¹</p> <p>“Misericors illis fuit Deus, qui artificiales statuas adorabant, quoniam eis amicos suos misit, qui eos a fatuitatis errore eriperent ueritatis doctrina ac proprii sanguinis effusione. Sed</p>

²⁸ nouissimum] *ex corr* nequissimum.

²⁹ his rebus] *add in mg.*

³⁰ anno ... reperi] *canc.*

³¹ Prophetia mirabilis] *in mg.*

amatoribus terrene prosperitatis inimicum suum destinabit, filium perditionis, ut mactet et perdat, cuius imperio ianuas aperit rebellio Siculorum. Nam, cum uiscus mundane felicitatis innectat collegium sacerdotum, futurum est breviter quod in catholicis regibus tam ardens cupiditas inualescat, ut ampliande facultatis ecclesiasticum priuilegium restringatur. Suggestur quoque uiscera populorum, non tam manifestis extortionibus quam adulterio monetarium.

Et quoniam a planta pedis usque ad uerticem amor temporalium occupauit corpus sacerdotale, sanguisugam preparauit in Siculis, que non cesset a capite sugere totum corpus, quousque caput ebibat singularitater membrorum humiditates [f. 119b], et surgat pastor dictus per *Zacariam* [11, 16], dicentem: ‘Ego suscitabo pastorem, qui derelicta non uisitabit, dispersa non queret et contritum non sanabit et quod stat non fouebit, set carnes pinguium comedet et unguas eorum dissoluet’.

Hic talis a propheta dicitur pastor, non ab effectu, quoniam, ut expressit, que mundi sunt queret et non que Christi, set quia per ostium introibit ad gregem, hoc est canonicè. Proinde quia gregi carnali atque mundano dabitur in flagellum, ut baculus, et cum corpore, quod atteret, merebitur atteri. Propterea statim propheta inuoluit ipsum attritioni, cum dicit: ‘O pastor et ydolum deserens gregem! Gladius super brachium tuum et super oculus dextrum tuum, quoniam brachium ariditate siccabitur et oculus tenebescens obscurabitur’ [Zacharias 11, 17]. Futurum est enim ut inde se doleat uulneratum, unde credit adiuuari. Sacerdotale uero consilium offuscabitur nebulis mundane cupiditatis.

Hic etiam erit il-[f. 119c]-le, de quo spiritualiter in *Genesi* [49, 3-4] legitur: ‘Ruben, primogenitus meus, tu, fortitudo mea et principium doloris mei, prior in donis, maior imperio, effusus es sicut aqua. Non crescas, quia ascendisti cubile patris tui et maculasti stratum eius’. Ve sedi post dies eius, quoniam pollutis manibus uisitabit eam precursor meridiani demonii.

Quod demonium ueniens, multitudinem sacerdotum extenuatione temporalium tabefactam et luctuosam, de facili suo subiugabit imperio, nam fauum mellis restituet, cuius ablatione gemuerant. Non enim potest absque profunda mesticia deseri

terrenae prosperitatis amatoribus inimicum suum destinabit perditionis filium, ut mactet ac perdat, cuius imperio ianuas aperit rebellio Syculorum. Nam, quum mundanae foelicitatis viscus innectat sacerdotum collegium, futurum breuiter est, ut in catholicis regibus tam ardens cupiditas inualescat, quia ampliandae facultatis ecclesiasticum priuilegium restringant suggesturque populorum uiscera, non tam manifestis extorsionibus quam monetarium adulterio.

Et quoniam a planta pedis usque ad uerticem amor temporalium totum³² sacerdotale corpus occupauit, sanguisugam praeparauit Deus in Syculis, quae non cesset a capite totum corpus sugere, quousque singularitater ebibat membrorum [f. 73v] humiditates, et surgat pastor dictus per *Zacariam* [Zach ·XI· c.]³³, dicentem: ‘Ego suscitabo pastorem, qui delicta non uisitabit, et dispersa non quaeret et contritum non sanabit³⁴ et quod stat non fouebit, sed carnes pinguium comedet et unguas eorum dissoluet’.

Et hic talis a propheta pastor dicitur, non ab effectu, quoniam, ut expressit, quae mundi sunt, quaeret et non quae Christi, sed quia per ostium ad gregem introibit, hoc est canonicè electus. Proinde quia gregi carnali atque mundano dabitur in flagellum, ut baculus, et cum corpore, quod atteretur, merebitur atteri. Propterea propheta [Zach ibidem]³⁵, ipsum attritioni inuoluit, quum dicit: ‘O pastor et idolum deserens gregem! Gladius super brachium tuum et super oculus dextrum tuum, quoniam brachium tuum ariditate siccabitur et oculus dext[er]³⁶ tenebescens obscurabitur’. Futurum est enim ut inde se doleat uulneratum, unde credit adiuuari. Sacerdotale uero concilium [f. 74r] offuscabitur mundanae foelicitatis nebulis.

Hic etiam erit ille, de quo spiritualiter in *Genesi* [Gen ·XLIX· c.]³⁷ legitur: ‘Ruben, primogenitus meus, tu, fortitudo mea et principium doloris mei, prior in donis, maior imperio, effusus es sicut aqua. Non crescas, quia ascendisti cubile patris tui et maculasti stratum eius’. Veh sedi post dies eius, quoniam pollutis manibus uisitabit eam meridiani daemonii praecursor.

Quod demonium ueniens, sacerdotum multitudinem extenuatione temporalium tabefactam et luctuosam inuentam, facile suo subiugabit imperio, nam fauum mellis restituet, cuius ablatione gemuerant. Non enim potest

³² totum] *add in mg.*

³³ Zach ·XI· c.] *add in mg.*

³⁴ sanabit] *ex corr* saluabit.

³⁵ Zach ibidem] *add in mg.*

³⁶ dexter] *lec dub* (dextrum?), *add in mg.*

³⁷ Gen ·XLIX· c.] *add in mg.*

<p>quod solitum est ardentem et multis temporibus amplectari. Et quanto fuerit maior tristitia de amisso, tanto celerius ac iocundius admittitur reparator. Veniet igitur duobus claris pastoribus interpositis, euomens uenenum eterne corruptionis.”</p> <p>Horum omnium uir predictus que ad ydolatriam [f. 119d] p[er]tinent, uerbo expressit, sed omnia postmodum scripto communicauit, ut supra iacent. Ex quibus omnibus ad propositum hoc notauit, scilicet quod amatores opulentie temporalis, extenuati uolenter, circa tempus maximi Antichristi latenter eum, ut reparatorem pristinae plenitudinis, acceptabunt.</p>	<p>absque profunda moesticia deseri quod solitum est ardentem et multis temporibus amplectari. Et quanto fuerit maior de amisso tristitia, tanto celerius ac iocundius admittetur reparator. Veniet igitur duobus claris pastoribus interpo-[f. 74v]-sitis, euomens³⁸ aeterne corruptionis uenenum.”³⁹</p> <p>Haec ille uir sanctus.</p> <p>Ex quibus perspicue patet quod temporalis opulencia amatores, bonis temporalibus uolenter extenuati circa impiissimi Antichristi tempus, ipsum tamquam pristinae plenitudinis instauratorem laetanter recipient.</p>
---	--

Comentari: Aquest passatge és especialment rellevant, ja que Galatino copia de manera gairebé literal la profecia coneguda pel seu íncipit “Misericors fuit Deus illis.” Tot i tractar-se d’una citació extensa en estil directe, Galatino no pot evitar de fer alguns retocs estilístics –petits canvis sintàctics i de lèxic, i regularització gràfica pròpia del llatí humanístic. Aquestes modificacions, però, no alteren el contingut doctrinal de la profecia.

La diferència més significativa entre ambdós textos, però, no té a veure amb la revelació pròpiament dita, ans amb la manera de presentar-ne el context. Arnau de Vilanova afirma explícitament que la profecia li fou comunicada per una “persona fidedigna” que l’havia rebuda per revelació, i que ell mateix la va posar per escrit. Galatino, en canvi, reformula aquest marc narratiu –i, amb ell, el règim d’autoritat del text–, ja que declara haver trobat la profecia “in quodam libro uetusto.” Aquesta afirmació desplaça l’origen de la revelació del testimoni personal a una font escrita anterior, llunyana, que Galatino no identifica en cap moment.

Aquest canvi en la presentació de la profecia no és menor: permet a Galatino integrar el text arnaldian en la seva obra sense reconèixer-ne la mediació arnaldiana. Indicar l’autor del *liber uetustus* podria menar el lector cap el camí correcte per descobrir que l’obra sencera de Galatino és un plagi.

E. Fragment final

Taula 5. Comparació sinòptica dels fragments finals de les obres de Vilanova i Galatino

<p>Arnaldus de Villanova, <i>Philosophia</i>, f. 133d-134b</p> <p><i>Epylogus</i></p> <p>Hec est igitur philosophia catholica et diuina, que non permittit aliquem electorum a falsariis et illusoribus decepti per phylosophiam humanam uel diabolicam.</p>	<p>Petrus Galatinus, <i>De cognoscendis</i>, f. 117r-118r</p> <p>[<i>Totius opusculi conclusio</i>]⁴⁰</p> <p>Haec igitur diuina et orthodoxa philosophia, quae ad cognoscendos pestilentes homines, ad refellendasque eorum uersutias uincuique</p>
--	--

³⁸ euomens] *seq* uenenum *canc*.

³⁹ uen(enum)] *add in mg*.

⁴⁰ Totius opusculi conclusio] *add in mg*.

<p>Ad quam deceptionem euitandam, ortatur Apostolus, inquirens <i>Ad Colosenses</i> [ii,8-9]: “Videte ne quis uos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum et secundum elementa mundi huius et non secundum Christum, quia in ipso habitat plenitudo diuinitatis corporaliter.”</p> <p>Propterea uidens quod perfecte sapiens est qui cognoscit messiam uerum et se monstrat imitatione cognoscere, dixit <i>Ad Corinthios</i> [I <i>Ad Corinthios</i> 2, 2]: “Non iudicauit me scire aliquid inter uos, nisi Iesum Christum et hunc crucifixum.”</p> <p>Studeat ergo feruenter in hac arte conflictus catholici totum collegium electorum, cantando [<i>Psalmus</i> 143, 1]: “Benedictus dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prelium et digitos meos ad bellum,” quod iuxta sunt dies afflictionis et adesse festinant tempora dimicandi.</p>	<p>electorum in hoc⁴¹ opusculo⁴² propo-[f. 117v]-nitur, neminem eorum permittit a falsariis et delusoribus per humanam seu diabolicam philosophiam decipi.</p> <p>Ad quam utique deceptionem deuitandam Apostolus, <i>Colossenses</i>, admonet, dicens: “Videte ne quis uos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum et secundum elementa huius mundi et non secundum Christum, quia in Christo habitat plenitudo diuinitatis corporaliter.”</p> <p>Propterea uidens idem Apostolus⁴³ quod uere sapiens est qui messiam uerum cognoscit, sequi⁴⁴ illum per ueram ipsius imitationem cognoscere, monstrat. Dixit <i>Ad Corinthios</i>, scribens: “Non iudicauit me scire aliquid inter uos, nisi Iesum Christum et hunc crucifixum.”</p> <p>Studeat igitur feruentissime huic arti christiani conflictus totum electorum collegium, cum psalmographo canendo: “Benedictus dominus Deus meus, qui docet manus meas ad praelium et digitos meos [f. 118r] ad bellum,” quoniam iuxta sunt afflictionis dies et adesse festinant dimicandi tempora.</p>
--	---

Comentari: En aquest fragment final, Galatino segueix molt de prop el text conclusiu de la *Philosophia* d’Arnau de Vilanova, tant pel que fa a l’estructura argumentativa com a la selecció i disposició de les citacions bíbliques. El paral·lelisme entre ambdós textos és especialment evident en la definició inicial de la *Philosophia* com a instrument de discerniment davant l’engany, en l’ús reiterat de les autoritats paulines (Col 2, 8-9; 1 Cor 2, 2) i en la conclusió exhortativa adreçada al “collegium electorum.”

Les intervencions de Galatino es concentren, una vegada més, en l’àmbit formal i terminològic. En primer lloc, substitueix l’adjectiu *catholica* aplicat a la *philosophia* per *orthodoxa* –un canvi lèxic que no altera el sentit fonamental del passatge, però que en reforça la connotació doctrinal. En segon lloc, introdueix algun afegit, com l’expressió “cum psalmographo”, que explicita la font bíblica.

Aquest fragment confirma que el procediment de Galatino no consisteix en una simple reutilització parcial del text arnaldia, sinó en l’apropiació sistemàtica de l’obra fins al seu epíleg. En reescriure l’epíleg de la *Philosophia* i presentar-lo com a conclusió del *De cognoscendis*, Galatino assumeix plenament el discurs d’Arnau de Vilanova, sense reconèixer-ne l’autoria ni la dependència textual.

3.2. L’estructura

La *Philosophia* d’Arnau de Vilanova és una obra d’una sola peça, sense cap divisió interna. Al final, però, la darrera part de l’epíleg en sintetitza les conclusions principals en forma de vint-i-quatre regles. En canvi, el *De cognoscendis* està estructurat de forma ben diferent: un prefaci general, l’índex del contingut i dues parts (*libri*), formades respectivament per deu capítols. Cada part és precedida per un *praefatiumculum*. Tant el

⁴¹ hoc] seq libro *canc.*

⁴² in hoc opusculo] *add in mg.*

⁴³ Apostolus] *add in mg.*

⁴⁴ sequi] *lect. dub.*

prefaci general, com els dos prefacs de cada part són redactats *ex novo* per Galatinus. En la confecció de l'índex, Galatinus fa servir sovint les *regulae* conclusives de la *Philosophia*.

Taula 6. Comparació sinòptica d'algunes *regulae* de Vilanova amb alguns *capita* de Galatino

Arnaldus de Villanova, <i>Philosophia</i> , f. 134c	Petrus Galatinus, <i>De cognoscendis</i> , f. 48v
<i>Prima regula</i>	<i>Caput primum</i>
Expedit electorum collegio et maxime prelati infallibiliter noscere homines pestilentes et eorum uersutias irritare.	Quod expediat electorum collegio et maxime ⁴⁵ praelatis homines pestilentes infallibili scientia cognoscere.
<i>·II^a regula</i>	<i>Caput secundum</i>
Imitatione domificatoris et medici, cognoscuntur infallibiliter homines pestilentes.	Quod architectoris et medici imitatione ⁴⁶ , pestilentes homines infallibi cognoscuntur cognitione.
<i>·III^a regula</i>	<i>Caput tertium</i>
Homo, cui conuenit personaliter esse Deum, est melioris formarum tam in corpore quam in spiritu, qui tanquam potissimus electorum est ceteris recte uiuendi regula seu exemplar.	Quod homo, quem esse ⁴⁷ decet personaliter ⁴⁸ Deum, est tamquam electorum potissimus caeteris omnibus recte viuendi regula et exemplar.

3.3. Autoria i títol

No he sabut trobar enlloc del *De cognoscendis* no només cap reconeixement de la font que utilitza (la *Philosophia*) i del nom del seu autor (Arnau de Vilanova), ans ni tan sols cap referència indirecta. És més, Galatino s'atribueix l'obra explícitament i la dedica, almenys inicialment, com hem dit, al cardenal Andrea della Valle.⁴⁹ Quan ho creu convenient fa referència a altres obres seves,⁵⁰ o a l'inrevés, en altres escrits es refereix a al *De cognoscendis* com a obra pròpia.⁵¹

El títol aparentment és diferent al d'Arnau: en comptes de *Philosophia catholica et diuina tradens artem adnichilandi uersutias maximi Antichristi et omnium membrorum ipsius ad Sacrum Collegium Romanorum* (f. 134c), Galatino prefereix *De cognoscendis*

⁴⁵ maxime] summo po. *add in mg.*

⁴⁶ imitatione] *seq in mg maxime canc.*

⁴⁷ esse] *add in mg.*

⁴⁸ personaliter] *seq esse canc.*

⁴⁹ Galatinus, *De cognoscendis*, 47r: "Petri Galatini Minoritae, poenitentiarii apostostolici [*sic*], inutilis et indigni IESV Christi serui, [*canc*: ac Reverendissimi Domini Cardinalis Sanctorum Quattuor Coronatorum Capellani], *De cognoscendis pestilentibus hominibus* [*in mg*: hac potissimum tempestate regnantibus], deque refellendis eorum uersutiis, opus toti religioni christianae admodum utile [*canc*: Reverendissimo Domino Domino Andreae de Valle, sacrosanctae Romanae Ecclesiae tituli sanctae Priscae presbytero cardinali, ac totius Ordinis Minorum Protectori dicatum]."

⁵⁰ Així, a simple tall d'exemple, Galatinus, *De cognoscendis*, f. 64v: "Vel si magis placet, dici potest, quod sicut in libro *De septem temporibus ecclesia* [diximus] ac in *Comentariis in apocalypsim* (Deo largiente) dicemus."

⁵¹ Galatinus, *Comentaria in Apocalypsim*, f. 263v: "De quibus quidem signis, et quomodo ea electi et cognoscere et refellere potuerunt, in secundo libro *De cognoscendis pestilentibus hominibus*, satis me disseruisse puto."

pestilentibus hominibus [hac potissimum tempestate regnanti] deque refellendis eorum versutiis, títol que en el fons reflecteix més adequadament el contingut de l'obra, perquè fa explícits els dos nivells de què consta (i que el mateix Arnau reconeix): a) el teòric, que tracta de coneixement que permet identificar els *homines pestilentes*; i b) el pràctic, que explica la manera de lluitar contra les seves astúcies.

4. Reflexions finals

Els fragments analitzats mostren amb claredat que Pietro Galatino no recorre a Arnau de Vilanova de manera esporàdica, sinó que s'apropia sistemàticament de la *Philosophia*: n'adopta l'estructura general, les idees principals i, sovint, els mateixos enunciats. Galatino oculta el nom de la seva font i s'atribueix l'obra, fins al punt de dedicar-la a un cardenal. No es tracta, doncs, d'un simple manlleu o d'una coincidència puntual, sinó d'un veritable plagi de la *Philosophia* arnaldiana.

El *De cognoscendis* pren com a base la *Philosophia*, en segueix de prop el fil argumentatiu i en copia fragments sencers, que adapta a l'estil del seu temps mitjançant retocs sintàctics i lèxics. Quan ho considera necessari, Galatino hi introdueix addicions de diversa extensió o bé suprimeix passatges del text original,⁵² sense que aquestes intervencions alterin substancialment el nucli doctrinal de l'obra d'Arnau de Vilanova.

L'anàlisi presentada permet constatar i documentar de manera fonamentada el plagi de la *Philosophia* per part de Pietro Galatino. Aquest resultat obre diverses línies de recerca, tant pel que fa a la transmissió textual –especialment la identificació del manuscrit utilitzat per Galatino i la seva relació amb els testimonis conservats– com a la inserció del *De cognoscendis* en el conjunt de l'obra de Galatino i del seu context intel·lectual.

Més enllà d'aquestes qüestions, el cas analitzat planteja problemes de fons relatius al sentit i a la funció d'aquesta apropiació. La reutilització de la *Philosophia* suggereix una pervivència significativa del pensament espiritual i reformador d'Arnau de Vilanova en el context del segle XVI, així com la seva possible ressignificació en un nou marc cultural, polític i religiós. En aquest sentit, el plagi de Galatino no només contribueix a enriquir el mapa de la recepció postmedieval del pensament arnaldia, sinó que també ofereix una clau rellevant per a la comprensió de la figura i de l'obra d'aquest intel·lectual renaixentista.

Els resultats ara presentats són un primer acostament al cas des de la categoria de plagi, entesa en un sentit estrictament descriptiu i filològic. Tanmateix, una comprensió més completa d'aquest fenomen requereix ampliar el marc d'anàlisi i situar-lo en relació amb qüestions més generals com l'apropriació textual, la construcció d'autoritat i els modes d'autoria propis del primer Renaixement. Aquest desplaçament conceptual, juntament amb una edició sinòptica completa dels textos implicats, serà objecte de treballs posteriors concebuts com a desenvolupament de la recerca ara iniciada.⁵³

⁵² Aquestes addicions de Galatino poden ésser més o menys extenses. Així, per exemple, en el primer capítol de la primera part (f. 50v-52r), llegim una reflexió sobre la impossibilitat que l'astrologia, la fisiognòmia o la quiromància puguin ajudar a reconèixer els homes empestats. En aquest fragment, Galatino cita Plató o reproduïx un text grec de Joan Damascè. En el capítol segon de la segona part, a pròposit d'un fragment de la carta de Pau als Eféssis (6, 13-17), Galatino reflexiona extensament sobre els "sex armorum genera christianis maxime necessaria" (f. 79r-84r): castedat, justícia, imitació dels sants, fe, esperança, paraula de Déu. Ja hem comentat que Galatino redacta *ex novo* un prefaci general i un per a cadascuna de les dues parts de l'obra.

⁵³ Gràcies a l'ajut IEC-PR2023-1-PAT de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), ens proposem transcriure íntegrament el *De cognoscendis* i comparar-lo sinòpticament amb la *Philosophia* d'Arnau de Vilanova, a fi d'intentar trobar alguna resposta a les preguntes formulades més amunt.

Conspectus abbreviationium communium

add = *addit, addidit, additio, additum*, etc.

canc = *cancellatus*, etc.

corr = *correxit*, etc.

dub = *dubius*, etc.

lect = *lectio*, etc.

mg = *margo*, etc.

seq = *sequens*, etc.

Obres citades**Fonts primàries****Manuscrites**

- Galatinus, Petrus. *Comentaria in Apocalypsim*. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 5567. F. 1-417r.
- . *De cognoscendis pestilentibus hominibus, hac potissimum tempestate regnanti, deque refellendis eorum versutiis*. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 5579. F. 47r-118r.
- . *Sanctissimo ac beatissimo domino nostro Paolo*. Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ott. Lat. 2366. F. 300-303.
- Villanova, Arnaldus de. *Philosophia catholica et divina tradens artem annihilandi versutias maximi Antichristi et omnium membrorum ipsius ad Sacrum Collegium Romanorum*. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3824. F. 110d-135c.

Impreses

- Galatinus, Petrus. *De arcanis catholicae veritatis*. Ortona: Per H. Soncinum, 1518. Altres edicions: Basilea: I. Hervagius, 1550 i 1561; Frankfurt: Apud Claudium Marnium, 1602; París: Apud Haeredes Andreae Wecheli, 1603; Frankfurt: Impensis C. Marnii, 1612; Frankfurt: J. G. Seyler, 1672.
- . *Epistola ad Iohannem Reuchlinum*. La Haia: 1519.
- . *Oratio de circumcissione Dominica*. Roma: M. Silber, 1515.
- . *Oratio de dominica Passione in capella Papae nuperrime in die Parasceves A. D. MDXXII coram Cardinalium Senatu habita*. Roma: S. Guillery, 1522; i Roma: Apud Minitium Calvum, 1524.
- Martini, Raymundus. *Pugio fidei adversus Mauros et Iudaeos. Cum observationibus Iosephi de Voisin et Introductione Io. Benedicti Carpzovi*. Leipzig: Sumptibus Haeredum Friderici Lanckisi, Typis Viduae Johannis Wittigau, 1687.
- Scaliger, Joseph. *Epistolae*. Leiden: 1627.
- Wadding, Lucas. *Scriptores ordinis minorum*. Roma: Ex typographia Francisci Alberti Tani, 1650. Vol. 16.
- . *Annales minorum*. Roma: Typis Rochi Bernabò, 1736 (1a ed. 1654). Vol. 16.

Estudis

- Catalogue des livres manuscrits et imprimés composant la bibliothèque de M. Horace de Landau*. Florència: 1890. Deuxième partie.
- Colombero, Carlo. "Colonna, Pietro (Pietro Galatino)." Dins *Dizionario Biografico degli Italiani*. Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1982. Vol. 27. 402-404
- Diccionari de la llengua catalana [DIEC2]*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007.
- Silverman, Godfrey Edmond. "Galatinus, Pietro Columna." Dins Fred Skolnik, ed. *Encyclopaedia Judaica*. Detroit: Thomson Gale, 2007 [1a ed. 1972]. Vol. 7. 340.
- Kleinhans, Arduinus. "De vita et operibus Petri Galatini, OFM, scientiarum biblicarum cultoris (c. 1460-1540)." *Antonianum* 1 (1926): 145-179, 327-356.
- . "Petrus Galatinus (1460-1540)." Dins Joseph Höfer & Karl Rahner, eds. *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg im Breisgau: Herder, 1963. Vol. 8. 363.

- Lazzi, Giovanna & Rolih Scarlino, Maura. *I manoscritti Landau Finaly della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze*. Florència: Giunta Regionale Toscana, 1994. 2 vols.
- Leftley, Sharon Ann. "Beyond Joachim of Fiore: Pietro Galatino's *Commentaria in Apocalypsim*." *Franciscan Studies* 55 (1988): 137-167.
- . *Millenarian Thought in Renaissance Rome with Special Reference to Pietro Galatino (c.1464-c.1540) and Egidio da Viterbo (c. 1469-1532)*. Tesi doctoral. Bristol: University of Bristol, 1995. <https://tuit.cat/gHEjt> (22 d'agost de 2025).
- . "The millennium in Renaissance Italy: A persecuted Belief." *Renaissance Studies* 13 (1999): 117-129.
- Mair, Florian. "L'*Oratio funebris atque consolatoria* per Antonio Cardona: un'opera sconosciuta di Pietro Galatino." *Archivum Franciscanum Historicum* 113 (2020): 391-425.
- Morisi Guerra, Anna. "Escatologia e gioachimismo nel Quattrocento: Beato Amadeo, Benigno, Galatino." Dins Fabio Troncarelli, ed., *Il ricordo del futuro. Gioacchino da Fiore e il Gioachimismo attraverso la storia*. Bari: M. Adda, 2006. 144-147.
- Paladini, Alba. *Il "De Arcanis" di Pietro Galatino: 'traditio' giudaica e nuove istanze filologiche*. Galatina: Congedo, 2004.
- Pfeiffer, Heinrich W. "Correnti spirituali alla corte pontificia di Sisto IV e Giulio II d'alcuni loro riflessi nei programmi pittorici della Sistina e delle stanze vaticane: il teologo francescano Petrus Galatinus." Dins Silvia Bottaro, Anna Dagnino & Giovanna Terminiello Rotondi, eds. *Sisto IV e Giulio II. Mecenati e promotori di cultura. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Savona, 1985*. Savona: Università degli Studi di Genova/Soprintendenza per i Beni Artistici e Storici della Liguria, 1989. 45-52.
- . *La Sistina svelata. Iconografia di un capolavoro*. Milà/Ciutat del Vaticà: Jaca Books/Editrice Vaticana, 2010.
- Reeves, Marjorie. *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages. A Study in Joachimism*: Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1993 (1a. ed. 1969).
- Rusconi, Roberto. *Profezia e profeti alla fine del Medioevo*. Roma, Viella, 1999.
- Schmidt-Biggemann, Wilhelm. "Political Theology in Renaissance Christian Kabbala: Petrus Galatinus and Guillaume Postel." *Hebraic Political Studies* 1 (2005/2006): 286-309.
- Secret, François. *Le Zôhar chez les Kabbalistes Chrétiens de la Renaissance*. Paris: Mouton, 1958.
- . *Les Kabbalistes chrétiens de la Renaissance*. Paris: Dunot, 1964.
- Teter, Magda. *Blood Libel. On the Trail of an Antisemitic Myth*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 2020.
- Vasoli, Cesare. "Giorgio B. Salviati, Pietro Galatino e la edizione di Ortona –1518– del *De arcanis catholicae fidei*." Dins *Cultura umanistica nel Meridione e la stampa in Abruzzo*. L'Aquila: Deputazione di storia patria negli Abruzzi, 1984. 93-118.
- Vian, Paolo. "Altri codici aracoelitani nella Biblioteca Vaticana." Dins *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae*. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1988. Vol. 2. 287-311.
- Wilkinson, Robert. *Orientalism, Aramaic and Kabbalah in the Catholic Reformatio. The First Printing of the Syriac New Testament*. Leiden: Brill, 2007.